

J. Bauerová — E. Bártová: Proměny ženy v rodině, práci a veřejném životě

Praha, Svoboda 1987, 306 s.

Autorky nové publikace o ženě a rodině nejsou naší sociologické ani širší veřejnosti neznámé. Jaroslava Bauerová svým spisem *Zaměstnaná žena a rodina* (1974) a Eva Bártová svou publikací *Postavení a sociální participace ženy v různých sociálně ekonomických systémech* (1977), právě tak jako řadou statí v odborných časopisech nejen vstoupily do odborné literatury, ale konkrétně se angažují ve společenských organizacích a v příslušných institucích. Výsledkem jejich společné práce je zajímavá a také velmi potřebná kniha, usilující o komplexní, komparativní a dynamický pohled na postavení ženy v rodině, v zaměstnání a ve společnosti. Vychází v době, kdy společenské vědy, včetně sociologie, hledají adekvátní odpověď na požadavky XVII. sjezdu KSČ, aby přispěly ještě výrazněji k poznání objektivní reality a podílely se na její revoluční přeměně. Kniha Bauerové a Bártové tento požadavek naplňuje a důležitý vědecký příspěvek k tomuto celospolečenskému úsilí přináší.

Cíl, který si autorky stanovily, nebyl snadný: „ukázat základní proměny rodiny a její současné charakteristické rysy a v souvislosti s tím analyzovat dynamické změny, jimiž v průběhu budování socialismu procházejí tři základní role ženy — role rodinná, pracovní a občanská; postihnout, jak je jejich formování složité zpětnovazebně propojeno s proměnami materiálního bytí a vědomí, a to zejména v současné etapě rozvinuté socialistické společnosti; vytipovat významné jevy, které jsou pro tuto dynamiku relevantní, specifikovat jejich vzájemné vazby a zařazení v celospolečenském rámci“ (s. 8—9).

Ke splnění uvedeného cíle použily autorky velmi rozsáhlou naši i zahraniční literaturu a výsledky tří výzkumů prováděných v ČSSR v letech 1977—1980 Ústavem pro výzkum veřejného mínění při FSÚ — *Účast žen na veřejném životě*, *Postavení ženy v rodině* a *Postavení ženy v práci* —, na jejichž zpracování se podílely. Koncepce knihy dokumentuje vědeckou erudici a velkou sociální zkušenost obou autorek.

Logická stavba publikace svědčí o úsilí Bauerové a Bártové postihnout složitou problematiku co nejkomplexněji a v určité vývojové dynamice. Práce je strukturována do čtyř oddílů: I. *Proměny rodiny a rodinná role ženy*, II. *Vzdělání — předpoklad a nástroj proměn života ženy*, III. *Žena v práci*, IV. *Žena ve veřejném životě*. Text je bohatě dokumentován tabulkami a přehledem literatury k dané problematice.

Kniha je v mnoha ohledech inspirativní a překonává některá dosavadní pojetí běžná v literatuře o ženě a rodině. Je tomu tak například při analýze funkcí rodiny, kdy autorky opouštějí dosud užívané členění a příkládají se ke koncepci čtyř funkcí: 1. biologicky-reprodukční, 2. sociálně ekonomické, 3. socializačně výchovné a 4. sociálně psychologické (s. 30). Autorky podtrhují, že socializační funkce rodiny — má-li směřovat k formování skutečné socialistické osobnosti — se musí realizovat v souladu s vlivy ostatního výchovného prostředí, především školy (s. 53—54). Tento správný marxistický výklad a požadavek inspiruje autora recenze k vlastní úvaze nad skutečnou realitou dnešního stavu, kdy část mládeže i rodičů nezaujímá aktivní prosocialistické postoje a přejímá a vyznává dokonce prvky maloměstáckého hodnotového systému i maloburžoazní ideologie, což nachází také výraz v růstu protispolečenského chování a jednání. V nejednom případě dochází také k tomu, že někteří rodiče si zájem společnosti a školy o děti a mládež vysvětlují „spotřebitelsky“ — tak, že na společnost přenášejí více odpovědnosti za své děti, a to jak v oblasti materiální, tak i výchovné, a nezdědka přenechávají společenským institucím péči o děti v době prázdnin a tráví svou dovolenou sami bez dětí nebo ve společnosti svých přátel. A co říci rozvádějícím se manželům, kteří přenechávají podstatnou část materiálních problémů spojených s výchovou a vzděláním dětí na bedrech společnosti.

Autorky zdůrazňují především pozitivní stránky a příklady rozvoje socialistické rodiny. Příkladem takového přístupu je charakteristika demokratizačních tendencí v současné rodině, jejichž nositelem jsou zejména mladí lidé. Jako indikátory demokratického modelu uvádějí především vážnost ženy v rodině, partnerské vztahy, demokratickou dělbu práce, demokratizaci rozhodovacích procesů a účast dětí na těchto procesech, jak to ukázaly výzkumy ÚVVM (s. 74).

Při charakteristice mladých rodin dokládají, že mladé rodiny dnes vznikají v převážné většině „jako výraz citové vazby, demokratického vztahu a vzájemného respektu mezi partnery“ (s. 91). Současné však ukazují i druhou stranu mince, že zatímco

„dříve se k manželství přistupovalo jako k celoživotní záležitosti“, je dnes „dočasnost“ manželství „jakoby zakotvena již v názoru snoubenců: jestliže se nevydají, dvojice se rozejde“ (s. 97).

Velký důraz je v publikaci položen na výchovu k manželství a rodičovství, do níž autorky zařazují sexuální výchovu, výběr partnera, výchovu k vytváření pevných manželských vztahů a harmonického soužití v rodině, výchovu dítěte, informace týkající se zabezpečení jeho zdravého fyzického a duševního vývoje, znalosti o rodině a jejím fungování, o pomoci státu rodinám, o hospodaření atd. (s. 124). Tuto výchovu pokládají za organickou součást komunistické výchovy.

Růst vzdělání jako předpoklad a nástroj proměny života ženy v socialistickém Československu je dokumentován na rostoucích počtech dívek v učebních oborech (v roce 1984 to bylo 39,9 % z celkového počtu učňů, který činil 13 217), na gymnáziích (v roce 1984/85 studovalo na gymnáziích, včetně škol pro pracující 86 898 dívek, tj. 62,8 % z celkového počtu) i na vysokých školách, které navštěvuje 44,7 % žen z celkového počtu studentů. Tento nesporně pozitivní vývoj však přináší také četné problémy. Je to například velká feminizace na gymnáziích, což vede k tomu, že u těch absolventek, které neodcházejí studovat na vysoké školy, je jejich profesijní dráha obtížná, „neboť jsou profesionálně nevyhraněné a pro výkon povolání potřebují delší zapracování než absolventi středních odborných učilišť nebo středních odborných škol. Situace této části ženské populace je složitější i proto, že se dívky po absolvování gymnázií dostávají do věku počínající sňatečnosti, kdy si jen málokdy zvyšují kvalifikaci“ (s. 155).

Autorky soudí, že vzdělání hraje důležitou roli při demokratizaci rodinných vztahů a sama vzdělanostní struktura rodin prochází pozoruhodnými proměnami v tom smyslu, že stejné vzdělání mají oba partneři ve 43 %, manžel má dosud vzdělání vyšší v 39 % a žena dosahuje vyššího vzdělání než manžel v 18 % (výzkum ÚVVM v roce 1980). Tento nový vzdělanostní model odstraňuje dřívější typ heterogamie (vzdělanostní nadřazenost muže) i když, jak správně poznamenávají Bauerová a Bártová, představu „čím více vzdělanosti, tím lépe“ nelze mechanicky aplikovat na všechny případy, neboť budoucnost přinese zřejmě i do této oblasti daleko větší varietu názorů, přístupů a modelů životního způsobu než předchozí společnosti i současnost (s. 162).

Tyto názory jsou podle mého mínění zcela opodstatněné. V následujících letech bude potřebné, aby naše společenské vědy, včetně sociologie výchovy, daleko více než dosud analyzovaly nejen počty, nýbrž kvalitu absolventů jednotlivých typů škol, jejich připravenost pro praxi a schopnost řešit aktuální a perspektivní problémy, které společnost nastoluje, společenské uplatnění a využití absolventů, skutečnou motivaci volby studovaných oborů, problém celoživotního vzdělávání, osvojování hodnotového systému atd. v jednotlivých věkových, sociálních a populačních skupinách. Bauerová a Bártová k tomu již přinášejí četné inspirativní prvky.

Pro současnou zaměstnanost žen v Československu je charakteristická vysoká ekonomická aktivita. Z celkového počtu 7,5 miliónu ekonomicky činných osob (1984) představují ženy 3,4 milióny, což představuje 46 % podíl žen na počtu všech zaměstnaných osob. Z tohoto počtu jsou téměř tři čtvrtiny zaměstnaných žen vdané a mají rodiny. Narůstá počet zaměstnankyň (56,4 %) a klesá počet dělnic (43,6 %) souběžně s rozvíjejícím se procesem vědeckotechnické revoluce (s. 187—190).

Zajímavá jsou zjištění, proč ženy vstupují do pracovního procesu. Motivace je ekonomická (zvýšení životní úrovně), společenská (potřeba sociálních kontaktů) a pracovní (užitečnost, zajímavost práce a kvalifikační uplatnění) (s. 198). Autorky upozorňují na vážné problémy při využívání vzdělání a kvalifikace žen. Například organizace méně ochotné zařazují ženy s malými dětmi do náročných profesních funkcí, do kádrových rezerv. Také průměrné mzdy žen jsou nižší než u mužů, což není dáno pouze značným podílem vysoce fyzicky náročné mužské práce v těžkém průmyslu, ale také distribucí řídicích funkcí. V mužské ekonomicky-aktivní populaci je 68 % řadových pracovníků, v ženské 80 %. „Žena stále častěji dosahuje vysoké kvalifikace, ale rozvíjí ji méně intenzivně než muž, neboť značnou část svého času věnuje rodině... ženy se dostávají do vedoucích hospodářských funkcí méně často a později než muži“ (s. 214). Výzkumy a zkušenosti ukazují, že náročná pracovní funkce ženy je neslučitelná s tradičním modelem domácnosti, kde veškerá váha prací a povinností spočívá na ženě. Vstup ženy do řídicí sféry vyžaduje vnitřní reorganizaci fungování rodiny ve směru její demokratizace, racionalizace domácích prací a spravedlivější dělby práce v rodině (s. 218).

Růst účasti žen ve veřejném životě v ČSSR je doložen na podílu v zastupitelských sborech (1964—1981), který činil 30,8 %. Výzkum ÚVVM (1980) ukázal tyto hlavní objektivní předpoklady zapojení žen do veřejné činnosti: čas, osobní dispozice, pomoc

a pochopení rodiny a zaměstnavatele, pomoc celé společnosti, vyvázanost z péče o děti a důslednou rovnoprávnost. Mezi hlavní osobní předpoklady pak patří: životní zkušenosti, znalosti, vzdělání, schopnosti politické práce, zájem o veřejnou činnost a takové vlastnosti, jako je průbojnost, organizační talent, rozhodnost atd. (s. 248).

Soudím, že také tuto oblast — účast žen na veřejném životě, například jejich aktivitu ve Svazu československých žen — bude nutné analyzovat více podle kvalitativních hledisek, tj. skutečné a nejen často formální účasti žen na přestavbě našeho politického a ekonomického systému a na strategii sociálně ekonomického urychlení naší společnosti. Autorky publikace tento trend anticipují, když prohlašují, že proces emancipace neprobíhá plynule a bezrozporně, že jednou z os, na níž se polarizuje předbíhání a zaostávání, je osa obecné — zvláštní — jedinečné. To znamená, že ačkoli je veřejná činnost žen jako obecná otázka široce obhajována a uznávána, projevují se dosud v rovině zvláštní (mají-li ženy zastávat veřejné funkce) a jedinečné (má-li moje žena zastávat konkrétní funkci) méně pozitivní názory (s. 255). Dovožuji, že etapa budování socialismu v naší zemi je procesem, v němž probíhaly, probíhají a budou probíhat hluboké kvalitativní přeměny vědomí lidí, zvláště pak zřetelně v otázkách rovnoprávnosti a veřejné angažovanosti žen (s. 262). Ženská rovnoprávnost se ani za socialismu neprosazuje automaticky, bez potíží, bez nutnosti neustálého přehodnocování (s. 286).

V závěru knihy formulují autorky určité prognostické trendy vývoje rovnoprávnosti žen pro osmdesátá a devadesátá léta v Československu:

- upevňování demokratických vztahů v rodině a zdokonalování jejich funkcí
- zvyšování podílu společnosti a rodiny na výchově k manželství a rodičovství
- růst objemu a kvality věcných i osobních služeb
- zvyšování intelektualizace a odbornosti ženské práce a růst počtu profesí, v nichž se ženy budou uplatňovat
- širší zapojení žen do vědeckotechnického pokroku
- růst podílu žen na veřejném životě
- rozšiřování volného času a zájmové činnosti žen a jejich zkvalitňování (s. 289).

Kniha J. Bauerové a E. Bártové *Proměny ženy v rodině, práci a ve veřejném životě* je pěkným a fundovaným vědeckým počinem. Ukazuje vývoj emancipace ženy v procesu budování socialismu v jeho konkrétně historické podobě, v jeho reálném a rozporuplném, ale přesto jednoznačně pozitivním vývoji. Úsilí o vědeckou pravdivost a společenský „nadhled“ autorek je zárukou toho, že tato čtivá kniha se stane nepostradatelným pomocníkem nejen sociologických odborníků, ale zejména těch, jimž je především určena — příslušníků mladé generace. A to nejen tím, jaké problémy teoreticky řeší, ale i tím, které z nich nastoluje a inspiroje pro praktické řešení. (Jenom je škoda, že vychází v tak malém nákladu.)

Antonín Vaněk

Innovation and Management. The First International Symposium on Management (Inovace a řízení. První mezinárodní symposium o otázkách řízení — sborník)

Kobe, Kobe International Conference Center 1986, 500 s.

Úspěchy japonských firem na světových trzích nenašly dlouho analogickou odezvu v šíření japonského společenskovo vědního myšlení. Teprve sedmdesátá léta zaznamenávají větší aktivitu v této oblasti. Patří k ní mimo jiné i mezinárodní symposium k otázkám řízení, které se konalo v dubnu 1986 v japonském městě Kobe. Příspěvky přednesené na sympoziu byly pohotově vydány v recenzovaném sborníku, jehož obsah je i pro nás velice aktuální.

Tématem jednání bylo hledání nové strategie průmyslového podnikání. Ačkoli výraz „strategie“ bývá obvykle spojován s problematikou volby cílů, vlastní problematice orientace činnosti průmyslových firem není ve sborníku věnována prvořadá pozornost. Problematika strategie průmyslového podnikání se v jednotlivých příspěvcích rozpadá do čtyř otázek: *Jak se vyvíjely podmínky průmyslového podnikání v sedmdesátých a v první polovině osmdesátých let? Jaké cíle volily v uvedeném období firmy, které si zachovaly v nových podmínkách životaschopnost? Jaký byl mechanismus volby těchto cílů? Jaké formy organizace uplatňovaly úspěšné firmy při realizaci zvolených cílů?*

Společným jmenovatelem přístupu jednotlivých autorů k řešení uvedených otázek je vědomí, že ve zcela nových podmínkách posledních patnácti let již neobstojí firmy uplatňující strategii a s ní spojené formy organizace a řízení běžné v padesátých a